

Tomáš Vojtěch,
Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách.
Praha 1980, Academia, 198 stran

Ve Vojtěchově práci se po dlouhé době dostalo monografie politickému vývoji českého národního hnutí v druhé polovině minulého století. Jde o téma, které co do časového období i povahy své látky dosud stálo spíše stranou hlavní pozornosti našich historiků; mimo kapitoly v Přehledu československých dějin a Křížkovy práce zaměřené na počátky Masarykovy politické dráhy nebyla po celá desetiletí věnována politice české buržoazie v tomto období žádná samostatně vydaná práce a i dílčích příspěvků bylo poskrovnu. Jestliže se v poslední době tento stav počal měnit a studií k této problematice přibývalo, patří v tom zásluha i autoru recenzované knihy, který se soustavně a systematicky počal zabývat vývojem mladočeské strany. Nyní nás seznamuje se širšími výsledky svého studia. Úkol, jejž si položil, je jistě vděčný, neboť není pochyby, že určení místa a úlohy mladočechů ve vývoji české politiky ozřejmí a vrhne více světla na cíle a program českého politického liberalismu.

V některých referátech, jež již vyšly či vyjdou do zveřejnění naší úvahy, je autorovi vytýkána poněkud nadnesená a snad i nesprávná formulace titulu. Skutečnou politickou mocí v rakouském státním systému nedokonalé ústavnosti opravdu nemohla disponovat žádná politická strana; nebylo tomu tak v žádné zemi předlitavské poloviny říše, a tím méně v napjaté atmosféře národnostními spory prosycených Čech. Zároveň nám však musí být zřejmé, co asi měl autor touto formulací na mysli: bezpochyby mu šlo o tu část politické moci, již disponuje voličstvo, v podstatě tedy o moc veřejného mínění českého národního tábora, jež mladočeské hnutí strhlo na svoji stranu zdánlivě pod šokujícím dojmem punktačních úmluv; ve skutečnosti tomu však — jak nás Vojtěchova kniha o tom poučuje — ze strany mladočechů předcházelo cílevědomé úsilí připravit porážku staročeské většiny všemi dostupnými prostředky, z nichž mnohé sledovaly i cíle zlidovění a jisté demokratizace české politiky. Že se tato proměna v mocenském konstelaci politických sil musila odrazit ve všech oblastech českého veřejného života, ve všech jeho institucích, samosprávních orgánech a ostatních složkách, všude, kam zasahoval vliv politické strany, o tom nelze přirozeně pochybovat. Přes svoji jistou problematičnost však název zároveň

dobře naznačuje autorův záměr. Vojtěchova práce nemá ctižádost podat zevrubné vyličení dějin mladočeské strany. Autor se snaží vyšetřit a zachytit pouze jejich nejzávažnější úsek, tj. objasnit okolnosti a příčiny pozvolného růstu mladočeského hnutí a důvody jeho prosazení se do čela české politiky na sklonku osmdesátých let, jak to vzápětí měl doložit i mladočeský volební úspěch při volbách do říšské rady 1891.

Ku své práci přistupoval Vojtěch s velkou odpovědností. Kniha podává důkaz jeho velké sčtetlosti, velké znalosti literatury českých politických dějin, kterou autor nejen zevrubně ovládá, nýbrž již podrobil i zajímavému rozboru v úvodu své práce. Stejně bohaté jsou i jeho znalosti pramenů. Prostudoval úřední spisy pražského místrodržitelství i policejního ředitelství, skoro všechny důležité pozůstalosti mladočeských politiků, dobový tisk, politické brožury, takže po stránce heuristické nelze takřka v práci nalézt mezeru. Je však zřejmé, že předpokládaný rozsah práce podstatně usměrnil způsob jejího zpracování. Necelých dvě stě stránek textu, jež měl autor k dispozici, může stěží stačit k tomu, aby byly podrobněji rozvedeny všechny souvislosti postupu mladočeské strany v tak důležité etapě české pozitivní politiky, takže i když není pochyby, že dokonale zvládl metodu syntetické zkratky, není jeho práce prosta jisté tezovitosti. Pro nedostatek místa byl patrně též omezen kritický a dokladový aparát, neboť uvádění poznámek v práci vyhovuje při odkazech na literaturu, méně již při odkazech na prameny, kde čtenář prakticky nemůže kontrolovat autorův výklad z archívních signatur. Tu jde však o formy již příliš vžité, než aby za ně mohl být autor činěn odpovědným.

Jestliže některé tyto okolnosti autorovi úkol ztížily, daly tím na druhé straně vyniknout ústřední myšlence jeho knihy. Je založena na tezi, že mladočeši využili pro cíle úspěšného postupu své strany opozičního hnutí rolnictva a městské maloburžoazie, které bylo vyvoláno v život na předělu sedmdesátých a osmdesátých let. Toto živelné opoziční hnutí, jež je chápáno jako trvalý fenomén národních dějin druhé poloviny minulého století a které již v první větě Vojtěchovy knihy je kladeno vedle dělnického hnutí jako důležitý komponent odporu české společnosti proti sociálnímu a národnostnímu útisku, navazovalo na demokratické hnutí mířící proti dualismu na sklonku šedesátých let. Důvody jeho oživení o deset let později byly uspišeny prvními důsledky počínající vleklé agrární krize i kartelizace průmyslové výroby, jež společně přispěly k radikalizaci středních vrstev. Mladočeši toto hnutí nevyvolali. Autor v závěru své práce přiznává, že vzniklo v oblastech i sociálních skupinách politicky blízkých mladočeské straně, výslovně však odmítá ztotožnění obou směrů (str. 152). Mladočeská strana brzy také pochopila svoji politickou příležitost a pokusila se hnutí ovlivnit. Souběžně s tím mladočeši přikročili k vybudování vlastní politické organizace, kolem níž se jim podařilo v druhé polovině osmdesátých let soustředit většinu radikálních sil. Aniž s nimi splynuli, zajistili si jejich podporu a opoziční hnutí jim také poskytlo pomoc ve volebních střetnutích,

jež vedla zprvu k oslabení, později k dokonalé porážce staročeské strany.

To je zhruba vlastní kostra autorových tezí, které rozvedl v pěti zhuštěných kapitolách. Předchází jim kapitola I. nazvaná „Formování mladočeského liberalismu“, jejichž 17 stránek je věnováno otázce geneze mladočeského směru a jeho postupné přeměně v samostatnou stranu. V této souvislosti stojí za zmínku, že zde Vojtěch nesleduje pozvolnou diferenciaci mladočeské levice od národní strany pouze z tradičního pohledu názorových rozporů v rámci národní politické reprezentace, nýbrž že se pokouší ji komparačně klást do souvislostí s obdobnou diferenciací v německém táboře. I když zdůrazňuje u obou národních skupin rozdílné pohnutky, které působily na štěpení dosavadních jednotných stran, spatřuje jak v založení mladočeské strany, tak i v krátce nato následující secesi levice ze strany německých liberálů v Čechách společnou odpověď liberálních proudů na rostoucí aktivitu konzervativních kruhů v monarchii. Určitá stagnace mladočeské strany v druhé polovině sedmdesátých let, pod jejímž vlivem se mladočeši odhodlali ke smíru se staročechy, aby vzápětí v jejich společnosti vstoupili do říšské rady, byla podle autora ukončena, jakmile mladočeši tuto spolupráci přerušili a počali se orientovat na rostoucí opoziční hnutí. Periodizaci živelného opozičního proudu dělí Vojtěch na dvě fáze. První etapu klade od r. 1882, v němž se počala projevovat cukrovarnická krize, do roku 1885, druhá zahrnuje rozmezí let 1885—1891. Jestliže v prvním období, jež bylo pro mladočechy ukončeno nepříznivými výsledky voleb do říšské rady, nesla strana ještě důsledky své nerozhodné orientace, v druhé etapě, kdy se především od r. 1887 trvale prohloubila její kooperace s radikálními proudy, si vytvořila určité zázemí v podobě široké opoziční fronty. Opírala se o agrární vrstvy i zradikalizovanou městskou maloburžoazii a s jejich pomocí se prosadila jako nebezpečný protivník staročeské hegemonie při volbách do zemského sněmu 1889. Zvláště III. kapitola práce, ličící postup příprav svobodomyšlné strany k dosažení vedoucího místa v české buržoazní politice, přináší doklady, jak s rostoucími aspiracemi stoupala iniciativa mladočechů při vytváření stále širšího prostoru pro opoziční vystoupení, ať již šlo o kritiku rakouské zahraniční politiky, na niž reagovali intenzivní rusofilskou agitací, či o oživení česko-francouzských styků, nebo o rozvětvenou státoprávní kampaň. Sladit nesourodný celek opozičního proudu nebylo však právě lehké, zvláště když stavovské požadavky jeho různých složek si konkurovaly a když silné osobnosti v agrárním hnutí reklamovaly pro rolnictvo právo na samostatný postup. Vojtěch proto věnuje hodně místa vývoji vztahu mladočechů ke všem článkům národní opozice; stejně pozorně sleduje jejich taktiku vůči dělnictvu a studentskému pokrokařství. V zájmu věci byl tím ovšem nucen svůj výklad rozčleňovat do stále menších celků, čímž samozřejmě i struktura jeho knihy narůstá do šířky a poslední kapitoly jsou poznamenány jistou roztržitostí. Snad i z toho důvodu připojil na závěr práce zvláštní shrnující stať. Tato VI. kapitola s příznačným názvem „Shrnutí, zobecnění, komparace“ patří,

jistě též díky nevšedně sevřené dikci, k nejlepším částem knihy. Autor sem zařadil též pasáže přinášející srovnání mladočeské strany s jinými buržoazními stranami; jsou zpracovány s velkým přehledem svědčícím o znalosti spletité mozaiky politických proudů rakouské monarchie.

Vcelku lze říci, že se Vojtěchovi dobře podařilo zachytit pragmatický ráz mladočeské politiky právě na základě spolupráce mladočechů s opozičním buržoazním hnutím; tato spolupráce podle jeho názoru představuje i jeden z posledních pokusů české buržoazie udržet se v čele národně osvobozovacího boje (str. 164). V práci však najdeme i místa, která vzbuzují dojem, že autorův zájem o problematiku strategie a taktiky mladočeské strany převážil do té míry, že v jeho zpracování zatlačil do pozadí problematiku další. Neboť mnoho z toho, co autor přináší o sociální struktuře, organizaci i programu mladočeského hnutí, je příliš lehce nadhozeno a nestejněměrně propracováno; v některých případech nepůsobí jeho stanoviska ani jednoznačně. Položíme-li si kupříkladu otázku, které sociální skupiny a které osobnosti mladočeské hnutí vedly a usměrňovaly, zjistíme, že v tom směru Vojtěch popírá rozhodující úlohu inteligence (str. 172). Došel k tomuto závěru po výkladu o povaze buržoazního charakteru mladočeské strany. Mladočeši zastupovali zájmy české buržoazie, podle jeho slov, z hlediska perspektivního, protože poměrně dlouho se nacházeli v rozporném postavení strany, jež prosazovala program liberální buržoazie, avšak nacházela své stoupence převážně mezi maloburžoazií. V tom nutno autorovi jistě přisvědčit. Vzápětí však upozorňuje, že obdobný vývoj probíhal v Rusku, kde stoupenci liberální ideologie nebyli zpočátku podporováni ruskou buržoazií, takže speciálně kadeti byli do revoluce v roce 1905 stranou ruské inteligence. Srovnává české podmínky s poměry v Rusku, usuzuje, že na rozdíl od situace ve straně ruských kadetů působili v mladočeské straně „bezprostředněji představitelé buržoazních a maloburžoazních vrstev“. Česká inteligence byla pro vedoucí úlohu málo kompaktní a sociálně různorodou vrstvou. V mladočeské straně byla inteligence „velmi početná a dosti vlivná“, nevytvářela však zvláštní politické seskupení. „Vliv inteligence nebyl v mladočeské straně rozhodující, ale přispíval k maloburžoaznímu kolísání mladočeské politiky,“ čteme u Vojtěcha. Význam příslušníků studovaných vrstev podle autora spočíval „v jejich organizačním a programovém působení v centru i místních podmínkách“. Soudím, že sledovat tuto otázku na základě srovnání je problematické. Ostatně samo srovnání je nevhodné, uvážíme-li, že v stavovském prostředí ruské společnosti byla inteligence mezivrstvou vklíněnou mezi šlechtické činovníctvo a kupecké kruhy, vrstvou příliš zaujatou otázkami své společenské emancipace. Z tohoto hlediska byla česká inteligence jistě méně autonomní mj. proto, že ústavní a právní poměry v Rakousku byly od Ruska zcela odlišné. Její význam však spočíval v okolnosti jiné; již od obrozenských dob, kdy tvořila jedinou reprezentační složku české společnosti, stála v popředí národního hnutí, takže mohla tlumočit liberální program ještě dříve, než došlo k vytvoření české buržoazní společnosti.

Po tom, co bylo řečeno, ovšem překvapí, když Vojtěch dále dovozuje, jak při vytváření mladočeského směru se staří liberálové z revolučního roku 1848 spojili s osobnostmi z generace opozičněji orientované liberální buržoazní inteligence. „Ta“ — sledujme raději přímo autorův text — „byla zpravidla spojena s podnikatelskou vrstvou či sama přímo začala podnikat (bratři Grégrové). Podřizovala si i některé starší demokraty (K. Sladkovský) a měla mocenskou převahu i nad částí nové demokratické inteligence, která dozrávala v odporu vůči Bachovu absolutismu a přidala se načas či trvale, úplně nebo částečně začátkem 60. let či později k mladočechům.“ V meritu věci nelze přirozeně odporovat této Vojtěchově bystré analýze, podstata problému tím však není zdaleka vyčerpána. Neboť soudí-li, že především podnikatelé z některých kruhů české inteligence byli rozhodujícími činiteli ve straně, kde „bezprostředněji působili představitelé buržoazních vrstev“, je tato jeho charakteristika příliš zaměřena na osoby obou bratří Grégrů, než aby mohla mít obecnější platnost. Na str. 48 uvádí další čtyři jména mladočeských podnikatelů. Dva z nich (Alois Oliva a Josef Inwald) kandidovali vždy při pražských obecních volbách za staročeskou stranu, což jen dokazuje, jak i ty příslušníky zámožnější buržoazie, kdož sympatizovali s mladočechy, lákalo do staročeského tábora jeho silné buržoazní zázemí i větší možnosti politického působení.

Při důrazu, který autor položil na podnikatelskou vrstvu, bychom však očekávali, že v knize bude vyložen vliv, jež ve straně uplatňoval Julius Grégr. Se zmínkami o jeho působení se setkáváme na mnoha místech práce. Soustavnější výklad nalezneme na str. 80, kde Vojtěch řešil otázku vztahu mladočeského deníku ke straně. Odmítá tvrzení staročeské propagandy, že by Národní listy stranu ovládaly, a stejně nesouhlasí s míněním Z. Tobolky, který zdůrazňoval jejich politickou a názorovou samostatnost. Vzájemný poměr vysvětluje povahou Grégrovy podnikatelské činnosti; Grégr sledoval především prosperitu svého listu, z čeho pramenily některé „citelné“ rozdíly mezi vedením strany a směrem Národních listů. I Grégrovo vlivné postavení ve straně vysvětluje nepřímo — okolností, že po smrti K. Sladkovského stáli v popředí strany „činitelé, kteří se vedle J. Grégra dlouhodoběji neprosadili“. To je vše trochu neurčité. Vojtěch zná prameny a korespondenci mladočeských předáků příliš dobře, než aby Grégrův vliv ve straně nemohl blíže precizovat. Julius Grégr byl jistě podnikatelem, avšak nejen v oblasti tisku, nýbrž i v oboru politiky a obě stránky tohoto „podnikání“ se vzájemně prolínaly a podmiňovaly. Byl přitom nejdůslednější stoupenec naprosté ideové i politické samostatnosti mladočeského hnutí. Do služeb této myšlenky postavil nejen svůj orgán, nýbrž věnoval jí i velké úsilí organizační. V 70. letech kupříkladu brzdil všechny pokusy o smír se staročechy a neváhal blokovat všechny politické akce svého bratra, kdykoliv se domníval, že tím bude oslaben politický zájem strany. Jejich vzájemná korespondence o tom přináší zajímavé podrobnosti. S výjimkou krátké epizody po smrti Sladkovského, kdy na čas odešel na říšskou radu, ovlivňoval mladočeskou stranu spíše z pozadí

a krize mladočeské politiky po porážce staroáčechů byla způsobena i tím, že tyto formy skrytého Grégrova usměrňování nebyly později adekvátní postavení vedoucí strany české politické reprezentace.¹⁾

Snad nejvýrazněji se odráží pragmatický rys mladočeské politiky v otázce státoprávní. Vojtěch se jí šíře zabývá v souvislosti s rozvojem mladočeské státoprávní kampaně v druhé polovině 80. let. Avšak i z toho, co uvedl jinde (str. 19, 20), vynikne pružný přístup některých mladočeských politiků, kteří teoreticky proti historickoprávní škole vyzdvihovali zásady přirozeného práva, v praxi však dokázali zdůrazňovat státoprávní program, jakmile v době vzrušené politické atmosféry našel cestu do povědomí lidových vrstev. Od fundamentálek, které ještě mladočeši kritizovali z pozic státoprávní doktríny, prodělalo jejich státoprávní stanovisko ovšem určitý vývoj; bylo viditelně modifikováno zásadami demokratických svobod a obracelo se proti staročeské i šlechtické koncepci, či lépe řečeno v zájmu jednotného tónu opoziční linie svého hnutí mladočeši zdůrazňovali konzervativní prvky koncepce svých politických odpůrců. Avšak autor pojímá tento vývoj poněkud schematicky a hlavně posouvá příliš do minulosti ono odmítání „feudální verze historického státního práva“, jež se stalo ústrojnou součástí mladočeské propagandy teprve v 80. letech. V tom směru není zcela přesná ani Vojtěchova interpretace proslulého Grégrova výroku. Ed. Grégr napsal v polovině 70. let, že by nevyměnil konzervativně pojaté historické právo za „fajfku tabáku“, uvádí autor, ač právě na brožurách tohoto představitele levice mladočeské strany lze dokumentovat obratnost, s níž mladočeši k celé otázce přistupovali.

V brožuře z r. 1874 (K objasnění našich domácích sporů), která je polemicky zaměřena proti politickému katolicismu oživenému výsledky vatikánského koncilu a kde Grégr v souvislosti s tím vytýkal staročeské politice její orientaci na stranu práva v Rakousku, je státoprávní program zcela akceptován. Mladočeši se tehdy hlásili k Deklaraci i proto, že ji nepodepsala historická šlechta, a Grégr naznačuje, jak již v počátcích ústavnosti stáli státoprávní myšlenky blízko, daleko blíže než šlechta, jež přes odpor mladoáčechů prosadila vstup českých poslanců na říšskou radu. Závislost staroáčechů na šlechtě je v brožuře dokládána toliko iniciativou šlechty v politice pasívní rezistence, proti které se její autor především exponuje. Po dvou letech vydal Grégr brožuru novou, naznačující další vývoj v jeho osobním stanovisku. Spisek s názvem Naše politika, Otevřený list panu dr. F. L. Riegrovi (který nedopatřením vypadl z Vojtěchova seznamu politických tisků) obhajoval potřebu obeslání říšské rady a dosavadní politický program již považoval „v samých základech za pochybený“. Od státního práva

¹⁾ „Kdo jest intelektuálním tvůrcem strany svobodomyšlné?“ vyznával své přesvědčení v dopise Eimovi, za sporů Julia Grégro s realisty (1892) E. Engel. „My jsme vyrostli co strana Národních listů; to jest náš přirozený podklad a každé odloučení, ba jen oddálení, musí být jenom na škodu obou, ač doznávám, že především naši . . .“ Literární archiv PNP, pozůstalost G. Eima.

se však Grégr odvracel nikoli pro jeho feudální verzi, nýbrž pro jeho malou účinnost. Inkriminovaná věta, proti níž se ve veřejnosti zvedla bouře odporu, zní ve skutečnosti: „Státní právo bez patřičné moci, která by mu dovedla zjednat platnost, nestojí ani za fajfku tabáku, a my bychom mohli dlouho čekat, než bychom se protesty, adresami, memorandy, deklaracemi aneb tím nešťastným trpným odporem dodělali uznání našeho státního práva.“ Z následujících odstavců brožury jsou pro tehdejší Grégrův postoj příznačná místa, kde rozvíjí paralelu českého postoje se situací v Uhrách a vysvětluje uherský úspěch odvahou národa hájit historická práva svou krví a svými životy.

Ač se autor všude snaží své výklady zařadit do širších souvislostí české politiky, je jeho pohled zúžen i tím, že nebere příliš v úvahu takřikajíc i druhou stranu barikády. Staročeši jsou tu líčeni tak trochu z pohledu mladočeského tisku; od počátku 70. let jsou označováni za protiliberální konzervativce a autor nasazuje apodiktický tón, kdykoliv píše o Riegrovi i jiných staročeských předácích. A přece jsou léta aktivní, tzv. „drobečkové“ politiky důležitou etapou našich novodobých dějin, kdy se české buržoazii, byť s obtížemi a nedokonale, podařilo začlenit do svazku společenské soustavy kapitalistického Rakouska a získat určité koncese, na jejichž základě se mohla dožadovat koncesí dalších, jak ostatně nedávno naznačila podnětná práce Urbanova věnovaná otázkám formování české společnosti v 19. století.

Některé tyto poznámky na okraj Vojtěchovy knihy nejsou samozřejmě míněny jako pokus snížit cenu jeho práce. Oprávněnost jeho hlavních tezí mohou ověřit pouze další práce monografické, avšak žádný, kdo se v budoucnu bude zabývat otázkami české buržoazní politiky v 2. polovině 19. století, nebude moci Vojtěchovu knihu pominout. Pro vážného badatele nemůže být lepšího výsledku.

K. Kučera